

De oorsprong
van onze bomen

LEVENDE GESCHIEDENIS

Het goede nieuws: in Nederland en Vlaanderen bestaat nog bos van honderden, soms zelfs duizenden jaren oud. Dat blijkt uit een onderzoeksproject waaraan ecooloog en cultuurhistoricus Bert Maes samen met andere onderzoekers dertig jaar werkte. Het slechte nieuws: we moeten aan de bak om die authentieke soorten te behouden, want van het oorspronkelijke bosoppervlak is nog maar zo'n drie procent aan wilde 'inheemse' bomen en struiken over.

TEKST PAUL BÖHRE FOTO'S ECOLOGISCH
ADVIESBUREAU MAES E.A.

Een van de oudste
knothaagbeuken
in het Limburgse
Onderste Bosch.

Bloemen van de wilde peer.

> Je zult het je niet vaak afvragen: waar komen de bomen om ons heen eigenlijk vandaan? Het logische antwoord is: uit aanplant. Maar dat is maar deels het geval. Want sommige boomsoorten zijn hier al duizenden jaren, stammen van kort na de laatste ijstijd en komen oorspronkelijk uit Zuid-Europa. Bert Maes, ecooloog en cultuurhistoricus: "Als je de eiken in Nederland genetisch onderzoekt, zie je

bijzondere verschillen. Zo komen de eiken in de Achterhoek oorspronkelijk uit Italië en stammen die in het westen vooral uit Spanje. Alle 'inheemse' soorten komen oorspronkelijk uit het thans mediterrane zuiden. Hun zaden zijn ooit aangevoerd door de wind, door vogels of via zand en water."

Archeologische vondsten

Maes heeft, samen met vele andere onderzoekers, dertig jaar lang bijna alle bossen, heggen en struiken in Nederland en Vlaanderen afgestruind en geïnventariseerd. De belangrijkste onderzoeksgegevens zijn vastgelegd in de vuistdikke *Atlas wilde bomen en struiken*. Gelukkig is in één overzichtelijke tabel de hele geschiedenis van de ontwikkeling van alle inheemse bomen en struiken in de Lage Landen weergegeven. Van grofweg 13.500 v.Chr. tot nu. De eerste echte verscheidenheid aan bomen en struiken voert ons terug naar de oude steentijd. "Dat weten we dankzij archeologisch

onderzoek", aldus Maes. "In Leiden zijn bijvoorbeeld bij een opgraving pitten gevonden van de wilde peer. Die dateren uit de tijd dat er überhaupt geen fruitteelt was, dan heb je het dus over de allereerste wilde peer die hier al groeide. Op die manier ontdekten we ook dat de (wilde) hazelnoot aan het eind van het preborea, zeg 8.000-7.000 v.Chr. erg geliefd was bij jagers. Hazelnootdoppen zijn in grote aantallen gevonden in opgravingen van kampementen uit deze tijd. De hazelaar domineerde in die tijd de bossen, samen met grove den en berk."

Eén groot bos

Maar er zijn veel meer inheemse boomsoorten die al eeuwenlang bij ons voorkomen, zoals de fladderiep, winterlinde, Spaanse aak, gewone esdoorn, wilde appel en bosaalbes. Voor het opsporen ervan is behalve vondsten uit opgravingen ook gebruikgemaakt van oude topografische kaarten, gemeentelijke kadasters en cultuurhistorische geschiedschrijvingen.

VRUCHTEN VAN DE FLADDERIEP

Biesbosch met de schietwilg als wilde boom.

VLECHTWERK MEIDOORN

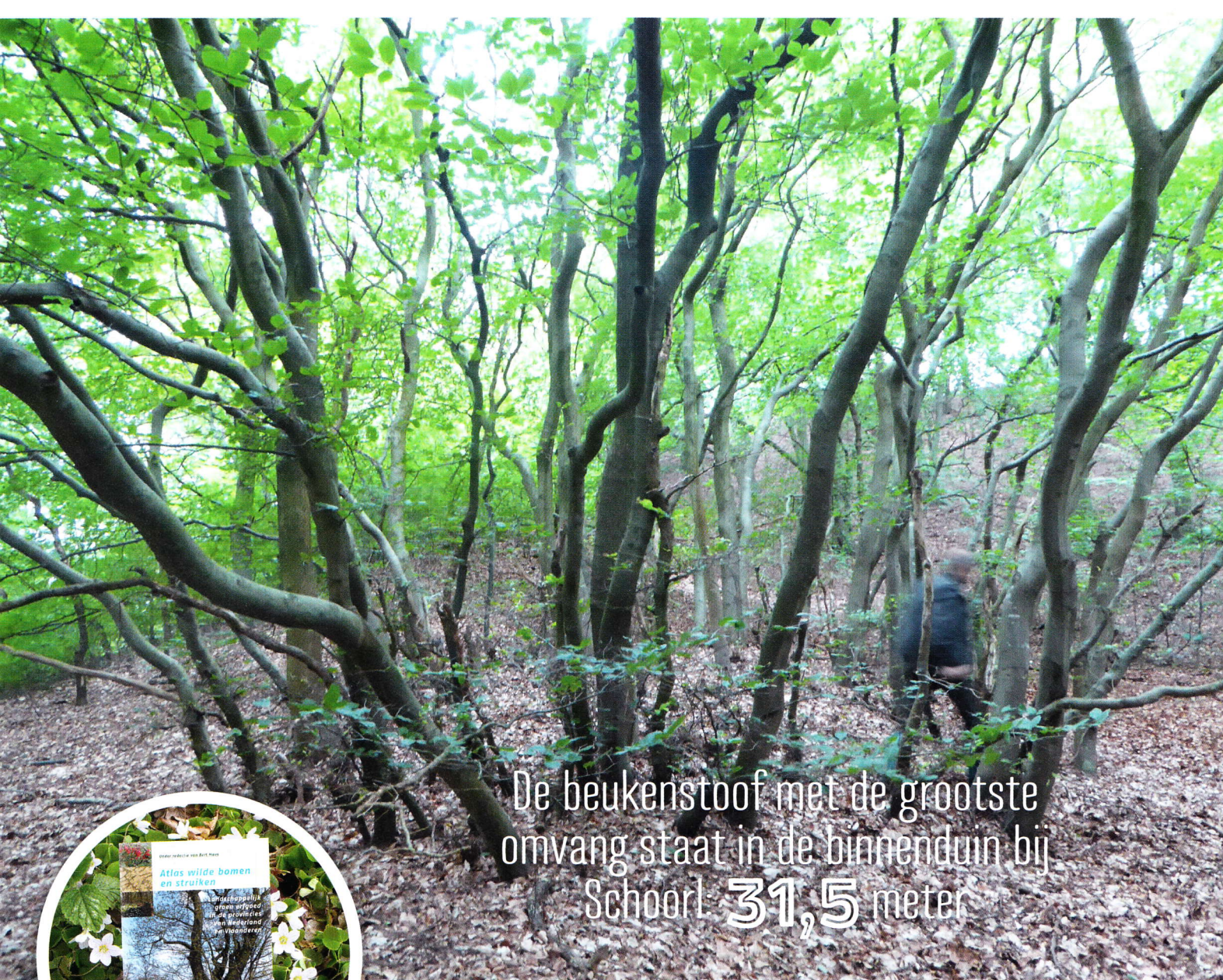
Maes: "Later, na de ijstijd, vestigden zich steeds meer warmteminnende bomen in onze regio, zoals lindes, iepen, eiken en wilde lijsterbes. Ze vormden de belangrijkste componenten van het loofbos in grote delen van Europa in die tijd. Daarna verschenen de zomereik en bijvoorbeeld de zwarte els en es in de nattere gebieden. De grondwaterstijging had uitgebreide veenvorming tot gevolg, waar laatstgenoemde bomen het goed gingen doen. Op meer voedselrijke en kalkhoudende bodems kwamen vooral lindes en iepen op. Europa was in die tijd grotendeel bedekt met alsmaar dichter groeiend bos."

Menselijke invloed

De grote kentering in het aandeel bos vond plaats in de nieuwe steen- en brons-tijd (3.800-800 v.Chr.). Vanaf die tijd nam

Duineikbos

De beukenstoof met de grootste
omvang staat in de binnenduin bij
Schoorl. 31,5 meter

ATLAS WILDE BOMEN EN STRUIKEN

Niet eerder verscheen een boek van deze omvang over de wilde houtige gewassen van Nederland en Vlaanderen in relatie tot hun standplaatsen. Hieraan ligt dertig jaar onderzoek ten grondslag, met als belangrijkste doel het in kaart brengen van het nog aanwezige materiaal van inheemse bomen en struiken. Dit boek is vooral een naslagwerk, maar ook te gebruiken als reis- en excursiegids. Het is een ode aan de vaak zeldzame populaties en een dringende oproep om ze onder de aandacht te brengen en te behouden.

Prijs € 39,95. Bestellen kan via picturespublishers.nl.

WILMA FONTEIN

Bloeiende meidoornheggen

> de invloed van de mens op het landschap en de vegetatie steeds verder toe. “Vooraf door de ontwikkeling van akkerbouw en veeteelt”, aldus Maes. “Begraving van het vee en ontginnen van land voor akkerbouw zorgden voor een meer open landschap. Veel informatie uit die tijd peuteren we los uit onder meer grafheuvlonderzoek. Uit pollenanalyses kunnen we exact terugvinden welke bomen en struiken er toen stonden en hoe het landschap gebruikt werd. Later in die tijd kwamen ook twee nieuwe boomsoorten sterk op: de beuk en haagbeuk. Wilde nazaten ervan vinden we nog steeds, onder meer aan de rand van de Schoorlse Duinen. Die beuken staan daar misschien al wel 2.000 tot 3.000 jaar. Heel bijzonder om die daar tegen te komen.”

Spijkers van hout

In die tijd werden bomen en struiken werkelijk overal voor gebruikt. Maes: “De mensen waren arm, maar slim. Takken werden gebruikt voor vlechtwerk, hout voor het maken van gereedschap, blad en twijgen als veevoer. Maar omdat ze altijd hout nodig hadden, werden bomen niet

alleen gekapt, maar ook geknot. Heggen gesnoeid. Bladeren gebruikt voor thee, medicijnen, schors om leer te looien. Sporkehout was zelfs zo hard dat ze het gebruikten om spijkers van te maken. En klompen natuurlijk, van wilgen-, linde- en populierenhout. Je kunt het zo gek niet bedenken: hout werd in die tijd werkelijk overal voor gebruikt.” Wilde bomen zijn daarmee ook een mooi en waardevol deel van ons cultuurhistorisch erfgoed.

Ouder dan de hunebedden

Dat is anno nu wel anders. Maes: “Vanaf de 18^e eeuw vonden opnieuw enorme veranderingen in het landschap plaats. Door de uitbreiding van dorpen en steden verdween steeds meer bos. En in de 20^e eeuw werd weliswaar juist veel bos aangelegd, maar dat was vooral productiebos met snelgroeiende boomsoorten die vooral voor de houtkap waren bedoeld. Juist daarvoor is veel van ons oorspronkelijke bos verdwenen. Tot onze grote schrik hebben we na dertig jaar inventarisatie de conclusie moeten trekken dat nog maar hooguit drie procent inheems bos over is. Van sommige soorten (wilde appel en peer)

BLOEMEN VAN DE WILDE APPEL

staan er nog maar enkele tientallen of nog minder in Nederland. Bedenk wel: dat zijn populaties inheemse soorten die hier al duizenden jaren stonden, ze zijn ouder dan de hunebedden! Cultureel en natuur-erfgoed vol geschiedenis, dat kan en mag natuurlijk niet zomaar verloren gaan.”

Herstel en behoud

De laatste jaren wordt er weer veel bos aangeplant. Dat moet ook wel, want landen zijn door internationale afspraken verplicht te werken aan klimaatbeheersing, en daar valt het behoud van inheemse bomen en struiken ook onder. Maes: >

Een oude boskern is een groeiplaats van bomen en struiken die nakomelingen zijn van de oorspronkelijke wilde flora. Een soort is inheems als die thuishoort in het natuurlijke verspreidingsgebied van die soort. Wilde inheemse bomen en struiken herbergen een veel rijkere insectenflora dan uitheemse en niet-autochtone soorten. Wilgen en zomereiken trekken maar liefst 300 insectensoorten aan. Ook meidoorn (137) en hazelaar (85) binden veel soorten aan zich.

WAT IS EEN INHEEMSE OUDE BOSKERN?

Winter- en zomereiken in het Vijlenerbos.

> “Maar juist daarbij gaat veel mis. Meestal worden de verkeerde soorten op de verkeerde plekken geplant en staan te veel verkeerde soorten door elkaar. Fladderiepen boven op de Vaalserberg bijvoorbeeld, terwijl die juist met hun wortels op lage en vochtige plekken moeten staan. Of vijftien variëteiten en soorten esdoorns, vanuit heel Europa, in een bos waar nooit eerder esdoorns hebben gestaan. Omdat ze zo goed tegen de hitte en droogte zouden moeten kunnen. Maar dat is nog maar de vraag. Ons advies is om de bestaande relict-populaties (soorten die ooit talrijk in een groot gebied voorkwamen, maar nu een klein, vaak versnipperd verspreidingsgebied hebben, red.) uit te breiden met gekweekte en gestekte genetische soortgenoten. Grote organisaties als Staatsbosbeheer of Natuurmonumenten hebben geen of weinig traditie in het

beheer van oude boskernen. Het zou mooi zijn als ze beter hun best gaan doen om bestaande inheemse bomen te behouden en kennis en ervaring op te bouwen. Dat kan bijvoorbeeld door eeuwenoude zomereiken meer licht te geven en exoten en habitatvreemde soorten eromheen te verwijderen of te ringen zodat ze afsterven.”

Inspelen op klimaatverandering

Dankzij het onderzoek dat heeft geleid tot de *Atlas wilde bomen en struiken* is er veel kennis voorhanden en weten we waar alle oude percelen te vinden zijn, en er is een databank bij de Rijksdienst Cultureel Erfgoed waar veel genetische informatie is vastgelegd. Er is zelfs een levende genenbank waarin bestaande inheemse bomen en struiken weer worden opgekweekt voor uitzet. “Als we nu actie ondernemen, is het over dertig jaar niet te laat”, aldus Maes. “En kunnen we ook meteen inspelen op

de komende klimaatveranderingen. Want juist onze inheemse bomen komen al uit het zuiden van Europa en zijn dus voorbereid op hogere temperaturen en langere periodes van droogte. En ook heel belangrijk: de aanwezigheid van meer loofbos zorgt ook nog eens voor een temperatuurverlaging. Zo slaan we dus meerdere vliegen in één klap. En zeg nou eens eerlijk: wat is nou mooier dan een eeuwenoud bos. De oudste inheemse wilde bomen zijn de Van Goghs en de Rembrandts van de natuur, maar weinigen lijken zich daarvan bewust.”

Spindotter in de Rhoonse getijdengrienen.